

Qlobal maliyyə böhranı və
dövlət idarəetmə sistemində antiböhran siyasət:
ümumi problemlər və fərqli yanaşmalar

*Məruzəçi : i.e.d. (TC, RF, AR), professor
Zahid Fərrux Məmmədov*

Maliyyə böhranı, maliyyə bazarlarındakı şiddətli qiymət dalğalanmaları, ya da bankçılıq sistemində geri dönməyən kreditlərin aşırı ölçüdə artması səbəbi ilə ortaya çıxan iqtisadi problemlərdir.

- **Böhran ABŞ-in maliyyə sektorunda baş verdi (yay 2007-ci ildə) və daha sonra digər İEÖ-ə, o cümlədən Yaponiya və Qərbi Avropa (2008-ci ilin I yarısı) və daha sonra İEOÖ-in iqtisadiyyatına yayıldı (2009-cu ilin ilk aylarında).**
- **Qlobal maliyyə böhranının hərəkət istiqaməti dünya iqtisadiyyatının mərkəzindən periferiya doğru yayıldı.**
- **2008-ci ilin II yarısı - fond indekslərində azalma: 70-80%, qlobal maliyyə sektorunda itkilər: 3 trln. \$ və ya qlobal ÜDM-in 4.3%-i təşkil etmişdir.**
- **Son məlumatlara görə hazırkı maliyyə böhranı nəticəsində dünya üzrə bankların məcmu itkiləri 700 mlrd dollardan çox təşkil edir, bunlardan yarıya qədəri Amerika banklarının payına düşür. BMF-nun son hesablamalarına görə bankların itkilərinin məbləği iki dəfədən də çox- 1,6 trln. dollaradək arta bilər.**

Qlobal maliyyə böhranı (2008) və postkrizis ssenarisinin inkişafı

1. Anglo- sakson maliyyə böhranı (2007-ci ilin yaz ayından-2008-ci ilin mart ayınadək). Qlobal böhranı- ilk ABŞ ipoteka bazarında problemlərin yaranması ilə və ABŞ-ın ən iri ipoteka Bankının “Bear Stearns” qurtarılmasına yönəlik başlanan əməliyyat oldu.

2. Hüdud çəkmə və ya sərhad çəkmə (decoupling, mart-avqust 2008-ci il). Böhran bütünlüklə iqtisadi cəhətdən İEOÖ-ə yayıldı, ancaq bununla yanaşı ümid qalmaqda idi ki, böhran İEOÖ-ə təsir etməyəcək və nəticədə onların dinamik iqtisadi inkişafı burulğan içində olan ölkələrin xilas edilməsində əsas katalizator olacaqdır.

3. Kredit daralma əməliyyatı (deleveraging, sentyabr-noyabr 2008 ci il). Qlobal böhranın İEOÖ-ə bulaşması və inkişaf etmiş ölkələrdə resesiyanın başlanması haqqında rəsmilərin etirafları. Dünyanın bir çox ölkələrində bank sisteminin kollaps təhlükəsinin başlanğıcı.

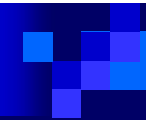
4. Emissionla vurulmaq və ya doldurmaq (quantitative easing, noyabr 2008—ci ilin sonundan indiyədək olan müddətə). Dünya ölkələrinin əksər hökumətləri istehsalat kollapsına yol verməmək üçün monetar və fiskal xarakterli çox çeşidli tədbirlər paketi hazırladı və məqsəd pul təklifini artırmaqla tələbi stimullaşdırmaqdır.

2007-2008-ci illərdə ABŞ baş verən böhran *“finans infeksiyası”* kimi yeni fenomenin nəticəsidir.

i.e.doktoru, professor Z.F.Məmmədov

2008–ci il qlobal maliyyə böhranının izlədiyi yol xəritəsi:

Bu gün Azərbaycanda elə bir sahə yoxdur ki, konkret proqramla təmin olunmasın. Həm də qəbul edilmiş bütün proqramlar konkret xarakter daşıyır. Hər bir proqramın konkret icra mexanizmləri, konkret maliyyə bazası və bütün texniki imkanlar var.

AR-ın Prezidenti İlham Əliyev

Müasir böhranın makroiqtisadi səbəbləri dünya iqtisadiyyatında qiymətlərin həddindən artıq qızmasının nəticəsi olaraq qəbul edilir. Onlardan 3-ü üzərində duraq:

- ABŞ və bir çox Avropa ölkələrində, o cümlədən Yunanıstan, B.Britaniya, İrlandiya, İslandiya, İspaniya və Baltik ölkərdə daşınmaz əmlak bazarında qiymətlərin aşırı şişkinliyi;**
- ABŞ və digər ölkələrdə, o cümlədən inkişaf etməkdə olan ölkələrin fond bazarlarında kapitalizasiya dəyərinin aşırı şişkinliyi ;**
- Qlobal bazarda əsas resursların, o cümlədən neft, metal, kənd təsərrüfatı və ərzaq məhsullarının qiymətlərində aşırı şişkinliyi.**

Dünya iqtisadiyyatında qiymətlərin həddindən artıq qızmasına hansı amillər təsir etdi?

1. FRS-in monetar siyasəti ilə yanaşı, kiçik dərəcədə AMB (Avropa Mərkəzi Bankı);

Mərkəzi bankların uçot dərəcələri (01.01.10)

Ölkə	Uçot dərəcəsi (%-lə)
ABŞ	0 - 0.25
Avropa Zona	1
Böyük Britaniya	0,5
Yaponiya	0.1
Türkiyə	9
Azərbaycan	2
Rusiya	8,75
Qazaxıstan	7

2. İEOÖ-in merkantilist siyasəti

Ölkələrin beynəlxalq likvidlik həcmi (sentyabr 2008)

	Ölkə	Likvidlik həcmi (\$-la)
1.	Çin	2 trlyn \$
2.	Yaponiya	1 trlyn \$
3.	Rusiya	597 mlrd. \$

3. Qlobal qeyri-tarazlıq, yəni İEOÖ-də həddindən artıq qızıl-valyuta ehtiyatlarının həcmi və İEOÖ-də beynəlxalq likvidliyin çoxluğu

Qlobal maliyyə böhranının bəzi ölkələrə şok təsir göstəriciləri

- 1. Milli pul vahidlərinin ABŞ dollarına qarşı dəyərsizləşməsi;**
- 2. Fond birjalarında kapitallaşma səviyyəsinin aşağı enməsi;**
- 3. Bank balanslarında pisləşmə.**

Böhranın maliyyə kanalı vasitəsi ilə yaygınlaşması (09.2008 - 05.2009)

Reytinq	Ölkə	Valyutanın dəyərsizləşməsi (%-lə)	Fond bazarı (%-lə)
1.	Ukrayna	-59.9	-66
2.	Argentina	-21.4	-58
3.	Macarıstan	-18.9	-58
4.	Rusiya	-22	-44
5.	Qazaxıstan	-22	-34
6.	Türkiyə	-21.7	-40
8.	ABŞ	0.0	-24
9.	Yaponiya	9.2	-17
10.	ÇİN	0.3	-31

Qlobal böhranın Azərbaycanca təsir kanalları

1. neft və digər yanacaq ixrac məhsullarının qiymətinin dünya bazarında azalması. İxracın 90%-dən, büdcə gəlirlərinin isə 60%-dən çoxu neft sektoru hesabına formalaşır. (AR MB hesablamlarına görə, neftin qiymətinin hər 1% azalması qeyri-neft ÜDM-ni 0.13% azaldır, büdcə xərclərinin hər 1% azalması isə ÜDM-i 0.3% azaldır).

2. Beynəlxalq maliyyə bazarında likvidlik çatışmamazlığı

3. Pul baratlarının azalması (təkcə Rusiyadan ötən il 930 mln. dollar gəlib, baratların hər 1% azalması qeyri-neft ÜDM-in 0.06% azalması effektini verir)

4. ABŞ və AB ölkələrində resessiya. Qlobal tələbin azalması nəticəsində (əsasən, ABŞ və AB ölkələrində resessiya) qeyri-xammal ixracı azalmaqdadır (ixracın azalması qeyri-neft sənayesində artıma mənfi təsir göstərir).

Dövlət idarəetmə sistemində antiböhran siyasət

Dövlət idarəetmə sisteminin antiböhran proqramında: ölkənin makro iqtisadi vəziyyətin təhlili və qiymətləndirilməsi, məqsəd və vəzifələr, prioritetlər, tədbirlər və maliyyələşmə həcmi öz əksini tapmalıdır. Bundan başqa, proqramda müddət və icraçılar dəqiq göstərilməlidir.

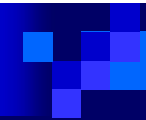
2007–2008-ci il böhranından sonra ABŞ hökuməti bankların struktur yenilənməsinə sərf etdiyi birbaşa maliyyə məsrəfləri ÜDM-un 38,7 %-ni təşkil edir, yəni rəqəmlə ifadə etsək- 5500 mlrd. \$. Avrozonada isə, məsrəflər ÜDM-un 23,4%-i həcmində çatmışdı (3285 mlr. \$), o cümlədən AFR hökumətinin antiböhran proqramının həcmi 500 mlrd. Avro, Fransada 360 mlrd. Avro, İrlandiyada 400 mlr. Avro təşkil etmişdir.

Ölkələr üzrə açıqlanan maliyyə paketləri (UDM nisbəti,%)

Ölkələr	2008	2009	2010
Çin	0,4	3,1	2,7
Yaponiya	0,3	2,4	1,8
Rusiya	0	4,1	1,3
ABŞ	1,1	2	1,8

Almaniya	0	1,6	2
Braziliya	0	0,6	0,8
Fransa	0	0,7	0,8
Hindistan	0,6	0,6	0,6
Türkiyə	0	0,8	0,3

Mənbə: TCMB. Mayıs 2009. sayı 8.

Azərbaycan iqtisadiyyatı global böhranı kifayət qədər hazırlıqlı və güclü müdafiə resursu ilə qarşılamışdır. Bu, böhrandan öncəki dövrdə ölkədə həyata keçirilmiş rəşional makroiqtisadi və monetar siyasət, yaradılmış valyuta ehtiyatları, maliyyə risklərinin qabaqlayıcı rejimdə idarə olunması sayəsində mümkün olmuşdur.

AR-ın Prezidenti İlham Əliyev

Dövlət idarəetmə sistemində antiböhran tədbirlərini dörd qrupda cəmləşdirə bilərik:

1. Bank sisteminin təcili xilasetmə tədbirləri. Bank sistemində panikin qarşısını almaq və milli bank sistemində sabitliyi təmin etməkdir. Bu tədbirlər paketinə daxildir:

1. bankın rekapitalizasiyası;

2. stabilizasiyon kredit xətti açmaq;

3. fiziki şəxslərin banklarda açılan əmanətlərə tətbiq edilən kompensasiya həcmi bəzi hallarda 100 %-dək artırmaq;

4. bank balansını problemlı aktivlərdən təmizləmək, əgər gərəkirsə problemlı aktivlərə dövlət zəmanəti vermək.

II. Monetar siyasət tədbirləri- antiinflasionist siyasətdən stimullaşdırıcı siyasətə keçid.

Bu tədbirin məqsədi- iqtisadi artımı stimullaşdırmaq; kredit resurslarından istifadəyə geniş imkanlar; deflyasiyaya imkan verməmək (inflasiya qarşı mübarizə arxa plan keçir); daxili bazarda stabilləşdirmə siyasəti (faiz dərəcəsi vasitəsilə); tədiyyə balansının stabilləşdirilməsi (devalvasiya); iqtisadi siyasət tədbirlərinin effektivliyini artırmaq.

Bu tədbirlərə daxildir:

- Bəzi ölkələr inflasiya qorxularını nəzərə alaraq, **faiz dərəcələrini aşağı salır;**
- Milli pul vahidinin məzənnəsini aşağı salmaq;
- Məcburi ehtiyat normalarını aşağı salmaq;
- Mərkəzi Bank tərəfindən birbaşa maliyyələşdirmə əməliyyatı.

III. Tələbi stimullaşdırmaq və real sektora yönəlik tədbirlər planı.

Məqsəd- daxili bazara yönəlik fəaliyyət göstərən sahələri dəstəkləmək, bununlada əmək bazarında məşğulluğu təmin etməkdir. *Bu tədbirlər paketinə daxildir:*

- 1. ayrı–ayrı sahələrə dəstək (məsələn, Rusiyada avtomobil sektoruna dəstək proqramı);*
- 2. vergi dərəcələrini azaltmaq (istər birbaşa, istərsə də, dolayı yolla) AR Prezidentinin müvafiq Sərəncamı ilə 2009- 2012-ci illər ərzində bank və sığorta şirkətlərinin kapitalizasiyaya yönəldəcəyi mənfəət vergidən azad edilmişdir. Hesablamalara əsasən bank sistemi üzrə əlavə 170 mln. man məbləğində kapitalın yaradılmasına zəmin yarandı.;*
- 3. kiçik və orta biznesə dəstək;*
- 4. xüsusi büdcə fondu təsis etmək;*
- 5. dövlət tərəfindən açılacaq kredit xəttinin həcmnin geniş-si.*

IV. Əhalinin neqativ və ya olumsuz gözləmələrinə qarşı tədbirlər.

Bu tədbirin məqsədi- əhalinin banklara olan güvənc və etimadını artırmaq və əmanətləri stimullaşdırmaq.

Bu tədbirlər paketinə daxildir:

- əmanət sığorta həcmində artım qərarları (Azərbaycanda bank əmanətçilərinin maraqlarının qorunması və bank sisteminə etimadın daha da gücləndirilməsi məqsədilə Əmanətlərin Sığortalanması Fondu tərəfindən qorunan əmanətlərin maksimal həcmi 6 dəfə artırılmış, sığorta şərtləri yumşaldılmışdır.
 - iş yerlərini itirənlərə yardım paketi;
- biznes strukturları ilə iş yerlərinin bağlanmaması haqqında sözləşmə;
- təhsilə yönəlik investisiya xərclərinin həcmi artırmaq.

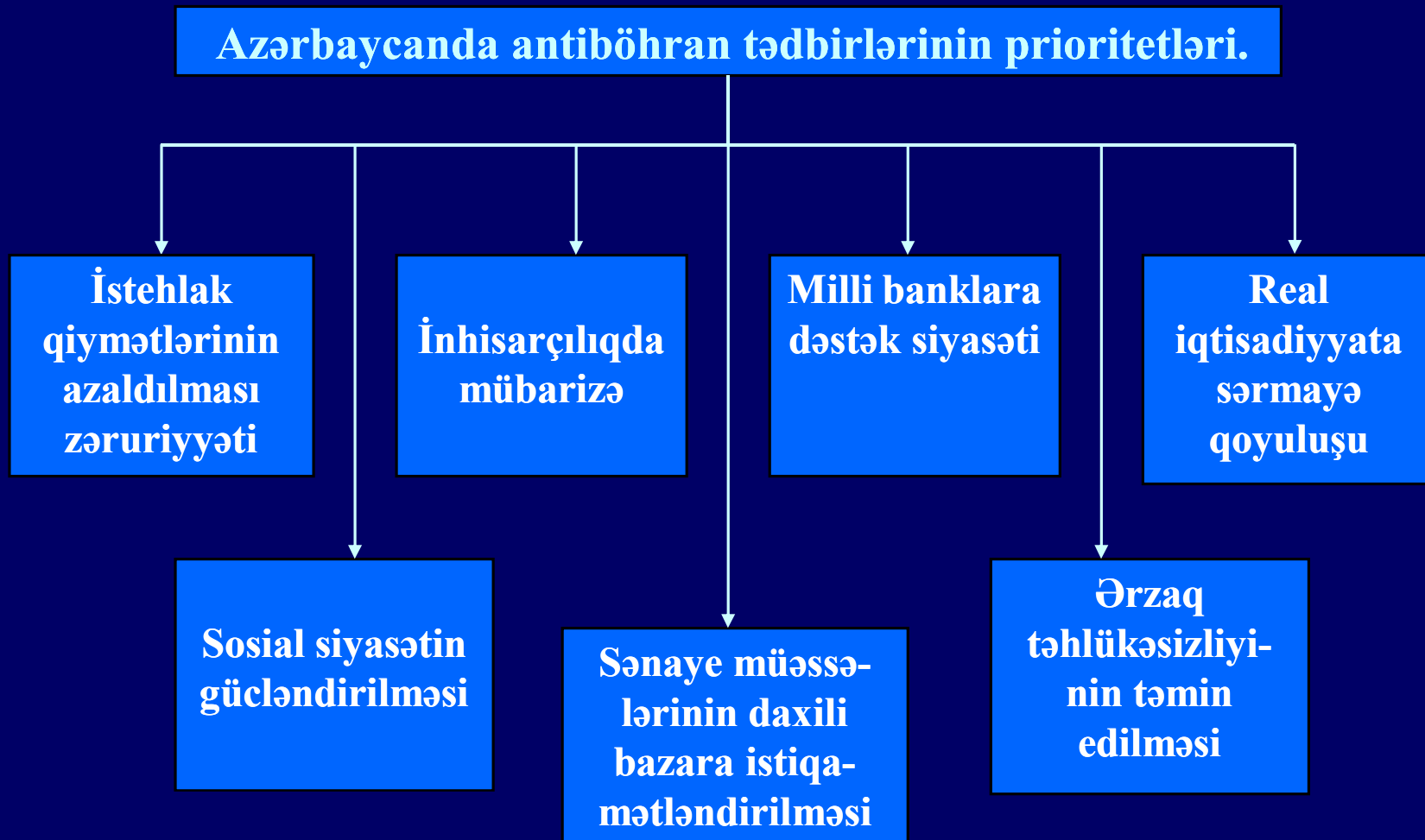
Ən rəşional variant, gözlənilə biləcək böhranların öncədən təsbit edilməsi və buna qarşı tədbir alınması ən doğru siyasət olaraq görülməkdədir.

əməkdar elm xadimi prof. S. Qəndilov

Yuxarıda dövlət idarəetmə sistemində qəbul edilən antiböhran proqramlarının 3 əsas fərqli xüsusiyyətləri vardır:

- 1. xaotik (adətən, öncə);*
- 2. büdcə və monetar siyasətində yüngülləşmə, hətta, bəzi hallarda açıq populizmə getmək şərti ilə;*
- 3. dövlət tərəfindən üzərinə ciddi risk olaraq miqyaslı dövlətləşdirmə qərarı vermək.*

Azərbaycanda antiböhran tədbirlərinin prioritetləri.

Müxtəlif ölkələrdə dövlət orqanlarının tətbiq etdikləri antiböhran tədbirləri.

*Hansı ölkədə olursa olsun görülcək ilk tədbirlər
aşağıdakılar olmalıdır:*

- **Bazarlarda likvidliyin təminatı məqsədilə məcburi ehtiyat normalarının həddini azaltmaqla likvidliyin geniş-məsi**
- **Faiz dərəcələrini aşağı salmaq;**
- **Vergi yükünün azaldılması;**
- **Çətin durumda olan maliyyə və ya real sektor qurumuna maliyyə dəstəyinin göstərilməsi;**
- **Banklara qoyulan əmanətlərin kompensasiyası məbləğinin artırılması;**
- **İstər milli, istərsə də global miqyasda maliyyə sistemində nəzarəti təkmilləşdirmək ;**
- **Milli pul vahidinin dəyərinin qorunması tədbirləri;**
- **Qlobal iqtisadi sahələr makroiqtisadi siyasətinin əlaqələndirilməsi təmin olunmalıdır;**
- **Böhrandan çıxış yolunun ən optimal yolu mütləq qaydada “iqtisadi və institutsional islahatları” həyata keçirməkdir;**

**Xüsusi qeyd etmək lazımdır ki,
Azərbaycanda səmərəli antiböhran
idarəçiliyini həyata keçirməyə imkan verən
ən önəmli amil iqtisadi vahidlər tərəfindən
*ölkə prezidentinə olan inam və güvənc
sistemidir.***

*DİQQƏTİNİZƏ
GÖRƏ
TƏŞƏKKÜRLƏR !!!*